Сергій ТАРАДАЙКО

ЦАР ДАВИД І ЗИҐМУНД ФРОЙД

Мої батьки були євреями, та і сам я залишаюся євреєм.
З. Фройд. Моє життя і психоаналіз

Сьогодні вже нікому не треба доводити, що думка існує не серед абстракцій та законів логіки, а так само, як і будь-яке інше явище культури, випливає з історичних і національних джерел. Проте, повертаючись до них, слід бути завжди готовим до несподіваних зустрічей.

Напевне, кожен, хто читав псалми Давида, відзначав характерний, надзвичайно збуджений тон цих текстів. І справа не тільки в піднесенні, яке є цілком зрозумілим, коли людина звертається до Бога. Цар Давид, цей помазанець Божий, дійсно збентежений: «Тремтить моє серце в мені, і страхи смертельні напали на мене...» (Пс. 55.5)[1] Важливо помітити, що це не окрема «цитата», а настрій, який відчувається на кожному кроці. Звідки ж ті страхи і чому охопили вони Давида? Відповідь дуже проста: «Бо чужинці повстали на мене...» (54.5)

Безперечно, це занадто делікатна тема, та доводиться визнати, що саме така загроза непокоїть Давида. «Господи, — як багато моїх ворогів, *як* багато стають проти мене!» (3.2) Почуття тривоги невпинно зростає. «Тих, хто мене без причини ненавидить, стало більш, як волосся на моїй голові, набралися сили мої вороги, що безвинно мене переслідують...» (69.5) Давид потрапляє у безвихідне становище: я не можу сподіватись на милість моїх ворогів, — розуміє він, — адже «вони лютою ненавистю ненавидять мене!...» (25.19) Але й здолати їх самотужки я теж не можу, «бо сильніші від мене вони!» (18.18)

Все, що йому залишається, це «страх і трепет» (55.6). Останні слова, звичайно, нагадують про відому книжку К'єркегора[2], який уважно досліджував подібний стан. Вибір тут справді невеликий: або пропасти, або звернутися до Бога.

Давид — звертається до Бога. *«Того* дня, коли страх обгортає мене, я надію на Тебе кладу...» (56.4) Проте варто відзначити, що це не тихе відсторонене почуття, а навпаки, відчайдушна спроба знайти оборонця, який захистить від цілком земної загрози. «Урятуй мене, Господи, від моїх ворогів, бо до Тебе вдаюся!» (143.9) Давид сприймає

[1] Псалтир цитується за порядком давньоєврейським.
[2] Див.: Кьеркегор С. Страх и трепет. — М: Республика, 1993.

© Сергій Тарадайко, 2005.

Бога саме як захисника, покладаючи на нього всі свої сподівання. «Ти покрова моя, Ти від утиску будеш мене стерегти...» (32.7)

Як відомо, віра творить дива. «Я кличу: Преславний Господь, і я визволений від своїх ворогів!» (18.4) Або в іншому місці: «Господь моя сила та щит мій, на Нього надіялось серце моє, — й Він мені допоміг...» (28.7) Ось головна «сюжетна лінія» цієї драми. В ній беруть участь лише три дійові особи: Вороги, Давид і Бог.

Минуло близько трьох тисячоліть, коли 1923 року вийшла, може, найвідоміша робота Зиґмунда Фройда «Я і Воно». Підбиваючи підсумки своїх досліджень, батько психоаналізу визначив основні, на його думку, складові людської психіки і показав, які гострі суперечності спалахують між персонажами цієї внутрішньої драми. В ній беруть участь лише три дійові особи: Воно, Я і Над-Я.

Це виглядає дивним, але їхні стосунки справді нагадують історію Давида. Звичайно, місце Ворогів тепер посідає Воно, несвідома частина душевного життя, його, так би мовити, темний бік. Саме тут виникають нестримні бажання, які намагаються оволодіти людиною. Треба звернути увагу на те, що Фройд розрізняє «два види первинних потягів», і якщо з першим все цілком зрозуміло — адже це статевий інстинкт, або Ерос, — то на другому варто зупинитись.

За Фройдом, у людині, як і в усій природі, прихована величезна руйнівна сила. Вона діє у напрямку, протилежному до статевого потягу, і тому не продовжує життя, а навпаки, уриває його, переводить «усе органічно живе до стану неживого»[3]. Це «інстинкт смерті», він виявляє себе в садизмі. Фройд зізнається, що йому важко пояснити цей потяг, та зрештою каже про руйнівний інстинкт, «шлях якому вказує ненависть»[4]. Слово «ненависть» знову нагадує про Давида і його ворогів.

Але замість Давида тепер Я — чим не «цар» душевного життя? — адже Я пов'язує психічні явища в певну єдність, а також відповідає за стосунки із зовнішнім світом. На відміну від Воно, де безмежно панує «принцип насолоди», Я керується «принципом реальності». Фройд пише: «Я репрезентує те, що можна назвати здоровим глуздом і обачливістю. Воно, навпаки, містить у собі пристрасті»[5]. Приборкати їх можна лише ціною дуже великих зусиль. Фройд порівнює Я з вершником, «що має загнуздати коня, який переважає його своєю силою; різниця в тому, що вершник намагається зробити це самотужки, а Я — запозичуючи сили»[6]. І знову знайомі мотиви: саме так Давид рятувався від ворогів, які були сильнішими за нього.

Нарешті, з'являється третя дійова особа, і якщо Давид звертався до Бога, то Я має власну найвищу «інстанцію» — Над-Я. Щоправда, раніше, у своїх попередніх творах, Фройд уживав дещо інший термін — Ідеал-Я, але тепер вони існують як рівноправні, причому в кожному відчувається ідея Бога. Цього, до речі, не приховує і сам Фройд: «...Ми можемо дати наступну відповідь усім, хто був збентежений у своїй етичній свідомості й скаржився, що, мовляв, повинна ж бути в людині найвища істота! — ми відповідаємо: звичайно, та ось це і є найвища істота — це Ідеал-Я чи Над-Я...»[7] І знову: «Ідеал-Я задовольняє всі вимоги, які висуваються до найвищої істоти в людині»[8].

Ця «інстанція» містить певні моральні засади. Вони й виявляються тією силою, що стримує дію інстинктів. На відміну від Воно, де вирують «первинні потяги», Над-Я виникає лише в суспільстві, адже складається шляхом уподібнення до інших людей. Фройд називає таке явище словом «ідентифікація», від *identifico,* «ототожнюю» з пізньої латини, причому першою і вирішальною, на його думку, стає «ідентифікація» з батьками. Важливо помітити, як настійливо з'являється у Фройда подібний мотив. Ще в «Тотем і табу» (1913), вивчаючи проблеми первісного суспільства, він показав, що саме «ототожнення» людей з тотемом, який зображував спільного предка, дозволило їм усвідомити свій кровний зв'язок.

Але чому «ідентифікація» з батьками так уперто нагадує про себе? Звідки у Фройда такий стародавній спосіб мислення? Щоб відповісти на ці запитання, слід повернутися до біблійних текстів. Тут відразу впадають в око дуже характерні словосполучення, і трапляються вони ледве не на кожній сторінці: «насіння Авраама», «сини Яковові», «сини Ізраїлеві»... Що це, якщо не «ідентифікація» з батьками?

---

[3] Фрейд З. «Я» и «Оно». Труды разных лет: В 2 кн. — Тбилиси: Мерани, 1991. — Кн. 1.— С. 375.
[4] Там само. — С. 377.
[5] Там само. — С. 363.
[6] Там само.
[7] Там само. — С. 371.
[8] Там само. — С. 372.

До речі, «Аврам» давньоєврейською — це саме «батько», до того ж «високий» та «сильний» батько, а от «Авраам» — «батько для багатьох». Але Аврам стає Авраамом за певних обставин, завдяки тим дивовижним подіям, які й визначили суть Старого Заповіту; йдеться про договір, або «заповіт» Бога з Авраамом. Господь запевнив, що той матиме численних нащадків, з яких складеться цілий народ. І навіть пообіцяв улаштувати його майбутнє. Відтоді кожен єврей, добре пам'ятаючи про ту обіцянку, свідомо чи напівжартома, та все ж пов'язує свій життєвий успіх із своїм походженням. Але як засвідчити таку причетність до нащадків Авраама? Для цього існує один-єдиний засіб, «ідентифікація» з батьками, бо лише вони є тією ланкою, що поєднує людину з далекими предками. Причому дістатися важливо аж до Авраама, адже саме він укладав угоду з Богом, а Бог обіцяв...

Проте всяка угода визначає взаємні зобов'язання сторін, і тому кожен, хто хоче отримати обіцяне, теж має виконувати певні обов'язки. Таким чином, з'являється Закон *(Torah)*. І тоді вже цілком зрозуміло, як заслужити на милість Божу, — треба сумлінно виконувати Тору.

Отже, дух Старого Заповіту пов'язує Бога, по-перше, з батьками і, по-друге, з певними моральними вимогами. А хіба не так само і Фройд? Адже Над-Я, ця «найвища істота» внутрішнього світу, не лише походить від батьків, але й вимагає дотримання моральних обмежень. Так виявляє себе стародавній дух, в якому пов'язані «заповіт і «закон». До речі, цей дух відчувається і там, де Фройд поєднує «тотем» і «табу».

Виникаючи завдяки батькам, Над-Я посідає те особливе місце, що раніше займали вони. Подібно до того як батьки наглядали за дитиною, тепер уже Над-Я стежить за своїм Я, пильнує, чи дотримує воно певних обмежень. Але чомусь це мало нагадує батьківську турботу, надто коли йдеться про «виняткову жорстокість і суворість» Над-Я[9]. Коли ж Фройд каже про страх, який огортає бідолашне Я, можна здогадатися, що такі уявлення навіяли не батьки, а суворий Бог Старого Заповіту. Як відомо, саме «страх Господній» вважався тут основою праведного життя, а самі ці люди називали себе «тими, хто боїться Бога».

Таке почуття переносило письмові, сказати б, офіційні відносини з Богом до внутрішнього світу людини, і тепер будь-яке порушення Тори спричиняло болісне занепокоєння. «...Бо провину свою визнаю, журюся гріхом своїм я!» (38.19) Звичайно, це знову слова Давида, проте за ними почувається та душевна ситуація, що її, власне, й зображує психоаналіз. Особливо примітним тут є слово «провина». Недаремно ж, за Фройдом, «Над-Я виявляє себе переважно як почуття провини...»[10]

Цілковито збігаються і кінцеві, так би мовити, прагнення Давида і Фройда. Благаючи Господа про допомогу, Давид сподівається подолати «ворогів» і разом зі своїм народом «успадкувати землю». Але так само і у Фройда: «Психоаналіз є тим знаряддям, яке має надати Я можливість поступово опанувати Воно»[11]. Різниця лише в тому, що Давидові «ми» і «вони» постають у Фройда в однині: Я і Воно.

Іноді спорідненість обох текстів стає помітною навіть на поверхні. Взяти, наприклад, оте порівняння, де Я зображене в образі вершника, що має загнуздати норовистого коня, тобто нестримне, зухвале Воно. Дещо схоже і у Давида: «Не будьте, як кінь, як той мул, нерозумні, що їх треба приборкати оздобою їхньою — вудилом і вуздечкою, як до тебе вони не зближаються» (32.9).

Постійні збіги і внутрішні зв'язки, цілком очевидні або приховані, мимоволі наштовхують на думку, що це не звичайний, як могло здатися, вплив, а дуже стійкий, *один і той самий* спосіб мислення. Аби дійти кінцевого висновку, варто пригадати, чого навчали вчителі Вічного Повернення[12]. Наприклад, премудрий Екклезіаст, якщо вже триматися Старого Заповіту: «...немає нічого нового під сонцем!... Буває таке, що про нього говорять: «Дивись — це нове!» *Та* воно вже було від віків, що були перед нами!» (Еккл. 1.9-10)

Запоріжжя

---

[9] Там само. — С 387.
[10] Там само.
[11] Там само. — С 389.
[12] Див.: Ніцше Ф. Так казав Заратустра. — К., 2003. — С. 231.